

זר זיכרונות

מרבי נחמן מברסלב למדתי שבסיפורים, אף כאשר אין הורותם ולידתם בקדושה, יש בהם לפעמים 'תוך' שאולי במספר עצמו, לא הצליח להבין. 'סיפור פשוט', לפי רבי נחמן הוא סיפור שkopf, ללא מנעול. ואולם סיפורים רבים נעלולים. האם נוכל לפתח אותן? באחת המגילות שכביתי שומר אני מנעלום שאת מפתחותיהם איברתי. יום יבוא, אני מקווה, יוכל לפתח אותן? באחת המפתחות הוגאלים. יש סיפורים שעורירים כי אותה הרגשה. לפעמים, כך נראה לי, אני מצילich למצוא את המפתח האבוד של סיפור מסויים. סיפור כזה רוצה אני להביא כאן לפני הקוראים, ואני מינה כי לא יהיה זה קשה לקוראים לזהות את מקורו. נראה לי שמדובר בספר, יוכל לעזור לנו להבין, את היחסים הייחודיים שבין חקר היהדות ותלמוד תורה, ואת משמעותם בדורנו.

א

מעשה שלא היה כך היה. מגפה פקודה את העיירה מאקונדו, מגפה שלא רק גרמה לנדרדי שינה, אלא גם פגעה בעצם הצורך לשון. בני-האדם לא היו זוקים עוד לשינה, הכל שמחו שאינם ישנים, כי בעת היא הייתה המלאכה לעשויה כה הרבה במאקונדו, עד שלא הספיק להם הזמן. חוסר השינה פגע כਮובן קודם כל בחולמות. ואמנם היו אלה שהתגעגעו אליהם, אלא שחולומות שואה ידברו, והמציאות הייתה חזקה מהם. לבארה הרוחיתו אנשי מאקונדו מהמחלה, אלא שעוד מהרה החלו להשתעמם וסיפרו וחזרו וסיפרו זה זהה שנות ארוכות אותן הבדיחות. למורת זאת איש לא התאונן על השינוי, על ביטול 'ההרגל חסר התועלת של השינה'. יותר לא היה עיר — רע בעיני ה'.

אלא, שבתוֹך זמַן קצָר גִילוּ אֲנָשֵׁי מַאֲקוֹנְדו שְׁחוּסֶר הַשִּׁנָה פָגַע בָזִיכָרְוֹן. שר השכחה השתלט על העיירה והעביר התרכז ונמקח. אחד מגיבוריו מאקונדו, אַוּרְלַיאָנו, ניסה להילחם בשכחה. כאשר התבדר לו שאנשי המקום מתחילה לשוכן אף את שמות החפצים, 'במברשת טבולה ברדי סימן כל חוץ' בשמו: שולחן, כסא, שעון...'. עד מהרה הרגיש שהבעיה יכולה להיות חמומה יותר. האנשים ידעו אולי את שמות החפצים, אך ישבחו למה הם ממשים. אַוּרְלַיאָנו הוסיף במכחולו הספרים: 'זה הפעם, חובה להலוב אותה בוקר בוקר כדי שתתנן הלב, ואת הלב צריך לhortich כדי למזגו בקפה ולהכין קפה בחלב'.

למלחמה נגד השכחה התגייסה גם פילאר, קוראת הקלפים של העיירה. במקומות לקרוא את העtid, היא קראה את העבר. אך כל הדברים האלה לא הועלו. מאקונדו התחללה לחיות בעולם של שיגונות שנקבעו על ידי הקלפים, עד שאורלייאנו החל לבנות את מוכנות הזיכרון. הוא צייר

אותה בדמיונו כmillion מסתובב ... בתוך שעות ספורות, יכולים לחלוף לפני עיניו של כל אדם המושגים הנחוצים ביותר להמשיך בחיים'.

ב

סיפור זה הוא בעיני מטופרה מופלאה שאפשר לתאר בעוררת פרקים חשובים בתולדות חוכמת ישראל בראשית העידן המודרני. החלומות ותקות העתיד נגוזו, והשכחה, שכחת היהדות, כבשה את העירה.אמין כן,ربים היו אלה שחשבו שהמצב הזה הוא חיובי. העולם לאורה נפרץ, הגבולות התרחבו והחומות נפלו. היהודים הפכו להיות אזרחי המדרינות ואזרחי העולם. אך מה הושג בכך? זמן בספר שוב ושוב את אותן בריחות תפולות? עם השכחה אבדה הזוחה היהודית.

אמנם היו ככל שניות להילחם נגד השכחה. כיצד? סיפורה של מקונדו אכן מזכיר את דרכה של חוכמת ישראל. חוכמת ישראל כמה בתקופה שבה התבולות פשתה ונפוצה. ומה התשובה שהיא הציעה? ביגראפיות, בביבליוגרפיות, לשון, ניתוח של אחר המות: 'בمبرשת טבולה ברי סימן כל חפץ בשמו: שלוחן, כסא, שעון...'. אותן יהודים לא האמינו ביהדות היה, אלא ביהדות השוכנתה בתחום הספר, אולי בתחום מיליון, יהדות של ספרייה ולא של חיים. מאז התפתחו כיוונים מתוחכמים יותר במדעי היהדות: 'זוהי הפרה, חוכה לחולב אותה בוקר בוקר...' – היו אלה ניתוחים מדעיים ופונקציונליים מתוחכמים של פסיקולוגים וסוציאולוגים שתרמו את תרומתם. כך עשו גם אלה שהפכו את היהדות להיסטוריה. אלה הם קוראי הקלפים, שבמקרים רבים קרוואו את העתיד התחלפו לקרווא ולשוחר את העבר. דורנו התקדם אז, הוא המציא מכונת הדיכרון, כמו זו שאאורליאנו תכנן. דורנו הוא דור המחשב, שיחד עם אמצעים טכנולוגיים אחרים הביאו למחרפה אדראה במדעי הרוח בכלל ובמדעי היהדות בפרט. אפילו הפתקים המופלאים של פרופסור הרבסט ב'שירה' לעגנון, נבלעים באותה מכונה שחידי דורנו, והחיים המהקרים בכל זה, תלויים בה.

חמש מהפכות טכנולוגיות שהשביעו רבות על מחקר היהדות התהחשו נגד עיני. שתי המהפכות הראשונות כרכות זו בזו: המיקרופילמים ומכונת הצלום המשעתקת ('יזירוקס' בלשון העם). אלו היו האביזרים החשובים ביותר שאפשרו לי לכתוב את עבודת הדוקטורט שלי על כתבי היד העבריים שעסקו בלוגיקה בנייה-בנין. מרוי פעמיין אני קורא בספריה חוכמת ישראל דברי תורה לחוקר שהויאל להעתיק בעבור עמיתו קטעים מתוך כתבי-יד המצוי בעיר אחרת. האפשרויות שניי מכשירים אלה העניקו לנו, שינו לחולטן את פני מחקר היהדות. ביחיד עליינו להודות על הפרויקט המרשימים שבמסגרתו העבירו למיקרופילמים את רובי-דרכם של כתבי-היד העבריים המפוזרים בספריות העולם, במכון לכתב-יד שליד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי. במשך השנים הטכנולוגיה הלכה והשתפרה והדבר בא לידי ביטוי גם בהופעתם של מכונות קריאה יותר ויותר טובות ונוחות.

המהפכה השלישית, שאיתה נפגשתי בשנות השישים, היא הופעת המחשב. ליוויתי את המהפכה זאת כמעט מתחילה. אני זוכר את הבעיות בתקופה הראשונה כאשר כדי לשנות מילה היה חייב להוראות למחשב משוחה בנוסח 'לך אל המילה השביעית בשווה השלישית והחלף אותה במילה X'. הכל התנהנה כאשר היה אפשר לשנות מילה רק בהצבעה עליה ישירות במסך. היו לכך השלכות בכירות ששינו את מהות העבודה במחשב והביאו להופעת מעבדי התמלילים למיניהם שאפשרו צורת עבודה נוחה יותר. השינויים באמצעות אמצעי הייכון של המחשב שהתרחשו בשנים הראשונות, גרמו לדאכוני לאיבוד עבודה הרבה ורבה שהושקעה ביצירת מאגרי המידע. על כל פנים, אני זכר יפה

את עבודת ה'גוזר' ו'הרבך' הידנית שעשית כי אשר כתבתי את הרוקטורט שלי, וההבדל התהומי בין דרך העבודה זו לדרכּ העבודה של תלמידי כוֹם. המחשב שינה כמוון גם את תהליכי הפרסום והווצהאה לאור. אלא שהדבר הבא כקובלנתו של קהילת ליעשות ספרים הרבה הרבה אין זאת ולנצח הרבה

יגעת בשׁוֹר.

המחפה הרביעית היא מהפכת האינטרנט, שאת השלוותה אנו חיים היום. הדור האלקטרוני שינה לחלוטין את אמצעי הקומוניקציה בין החוקרים ואת הגישה לעובודיהם. שוב, דבר זה יש בו גם מלבדות. העתקים וויזפים הפכו למעשה של יום יום. מוסדות אקדמיים רבים ממל תלמיד להציג שהעבודה המוגשת לא הוועתקה מעבודות המצויות באינטרנט. בעיה זאת הביאה להקמת חברות המתמחות בכך. מהפכת האינטרנט מתווספת למהפכה החמישית ממנה אני נהנה באופן מתמיד, והוא מאגרי המידע שהתרחבו מאוד והם נגישים וזמינים עתה הרבה יותר עם הכנסתם לאינטרנט. מהפכה חמישית זו שינתה ותשנה אף יותר את מהותן של המחקרים. ככלנו חונכנו על ברכי הבדיקה התלמודית הקלסית בין שני טיפוסים של חכמים, ה'סיני' וה'עוקר הרומים'. זאת הבדיקה בין בקיאות לייצרות או לחילופין – חריפות. בין שתי דמיות אלו היה קיים שיוי משקל. בעבר, כשיתפתחו יותר, יטו מאגרי המידע את כפות המאזנים לטובות היצירתיות. אמן כז, חדשות לבקרים מתרפרשים מאמרם שאינם אלא סיכון תוצאות השאלות במאגרים, אך עבודות המחקר האמיתית תוכל להשחרר, והודות למאגרי המידע שברשת, מן ההזקקות ליזכרון, ובittel יותר בארון הספרים היהודיים, ובמידה מסוימת גם בספרות המחקרית. סדרית הספרייה גדולה יותר אליה הגיעו ממש בשנים אלו מאפשרת לנו להניח עשרות אלפי ספרים על שולחנו, כשההגישה אליהם קלה במיוחד. ביצירת מאגר כזה על בסיס כתבי-יד עבריים ימי-הביבנים, עוסק

אני כעת. תפילה שהקב"ה יהיה בעורי ואזכה לפתחו.

אמנם כן, כל אחת מן המהיפות הללו שוברה בצדקה. ולמרות זאת אנו יכולים להישמר מליפול במלכודות וליהנות מהברכות הטכנולוגיות. זוכר אני שקיבתי פעם צילום של כתבי-יד. קראתי אותו, ולמרות מאצ'י מילה אחת נראה לי בלתי סבירה בכלל. שבדקתי במיקרופילים התרבות לי הבעה. חור בכתב-היד גרם לכך שאות אחת מן הדף שאחרי נכנס לתוך המילה בצלום שלפנני. זו היא דוגמה קלת ערך אך היא מדגימה את הבעות כוֹן. המחשב אפשר את ריבוי המאמרים, לא תמיד דואים לדפוס, ולא תמיד דואים לאינטרנט. ומהגרים? נראה לי שהם עלולים לפתח עיונות במחקר שיסתמכ על מיללים ולא על מושגים שפועמים רבים באים לידי ביטוי במילים שונות, שמות נרדפים או בעלי גוונים שונים.

ג

נזהר לסיפור על מקונדו. לעיריה מגע מוכר נודד, 'פלקייאס' שלו, כדי למכור את מרוכלו. מכון, איש מקונדו, מברכו לשולם, אך פליקיאס חש שימושו מוד מרחש בעירה. או אז פותח פליקיאס את מזודתו, מוציאה אחת מן הצנצנות, משקה בה את החולים והללו מתרפאים. כשהזכירון חזר מהתלאים אנסי מקונדו 'בושה מן הבעליים החגיגיים הכתובים על הקירות.' מהסיפורו לדגנו, שכז זה אינו אלא זיכרון מלאכותי. והוא זיכרון שיתכן שאני יודע אותו, אך אין אני חש אותו כזיכרון של. תרבות המבוססת רק על ההיסטוריה, ועל מה שניתן לבנות 'מדעי הזיכרון', אינה תרבות החיים ממשיים. יש אפוא חשיבות עצומה למדעי הזיכרון בחיים, אך

הם רק לכארה החים המשיים. 'פלקיאָרֶס' הוא עיבוד ספרדי של השם העברי 'מלכִּיצְּדָק'. שם 'מלכִּיצְּדָק' יש רמזים מישניים, כאן על כל פנים הוא מסמל את נס התהיה, המחוירה לעם את ממשות החיים ומミלא את זיכרונו האותנטי.

במעבר בין זיכרון מלאותי לזכרון חי ואותנטי מתגלת לפניו המעבר מוחכמת ישראל במאה התשע-עשרה לחקר היהדות במאה העשרים. הייתה זאת מהפכה שבסיסה היה בתודעה הציונית והלאומית בכלל, שעם ישראל ותרבות ישראל אינם עניין של סוחרי עתיקות העבר שאיננו עוד. ארשה עצמי להסביר זאת על-ידי אנקדוטה אישית בלבד. אהבתו להסתובב בחנויות לסתורים משומשים, לדפדף בהם, וגם לקנותם כשמותיהם התאים לכיסי. לפני שנים רבות קנית באחת החנויות הללו ספר ישן. כשחזרתי הביתה מצאתי בין דפיו פרח מיבש. מישחו, לבטה מישחי, שמר בתוכו את הפרח היפה שהוא בידו. החים היהודים השלמים הם פרח שנעקר על-ידי המנג' הרומי. פרח זה נשמר מיבש בספרים היהודיים המופלאים. תחיתו האומה פירושה פתיחת הספר, ובעת ובעונה אחת גם חוותית נס הפרח היבש הנשתל שוב באדמה וחזר לחים. הספר שמר על ניחוח הפרח. הפרח הקם לתחייה, כך הרגish העם וחוקרי, מהארciואולוגים ועד לפילוסופים, חיב לחת את ניחוחיו העליים של הספר. אכן, חייב אני להצדך 'על חטא'י' הציוניים. גופה של הציונות היא העצמאות והחרירות. נשמהה היא תחיתת השפה, חזקה אל נופי המולדת, חזקה למלאות החיים היהודיים. אכן, 'תלמוד התורה' הגלותי מקבל מtowerך אופי אחר. החיים משלימים את הספר.

ד

עובדות אלו מביאות אותנו לשאלת עקרונית שאיננה ייחודה בתחוםנו. האם מחקר היהדות יכול להיות חופשי מהשפעות אידאולוגיות ופילוסופיות, או שמא לא יוכל אף פעם להינצל מזיהום זה. ארשה לעצמי לנסה זאת במיתוס משלוי. מקובל בספר שלפני מעלה מאלפיים שנה חי אדם, פיטגורסשמו. בני דורו קראו לו 'סופוס', כלומר חכם. פיטגורס ענה שהוא אינו אלא רק 'פילוסוף', דהיינו אוהב חוכמה, או כדרכו התוספות (שבת קטו, ע"א) 'דור החוכמה'. כך נולדה המילה 'פילוסופיה'. כשהגעתי לאוניברסיטה העברית כדי ללמידה פילוסופיה גיליתי שלמעה מלודים 'פילוסופוגרפיה', דהיינו את השיטות הפילוסופיות השונות, כאשרנו מרחפים מעליהם מבט אובייקטיבי ומנתק. דבר זה נכון, לפחות, בכל מדעי היהדות. אולם, עד מהרה, וביחד שהתחלתי ללמידה, הבנתי שמאחוריו האובייקטיביות זו זאת מסתורות אידאולוגיות והש>((יפות)) עלן. גיליתי אז שבעצם מלודים 'פילוסופוגרפיה'. הפילוסופוגרפיה המוצעת באקדמיה מושפעת באופן ודריקלי מעדותיו של החוקר והמורה ואפ-על-פי-כן, האמונה באובייקטיביות המדעית נראית לי חשובה והכרחית. אף נראה לי שהיא בת-הישג. דבר זה קרייתי בהוראה. נראה לי שככל האישיות בין תוצאות מחקריו. מן הראי שרצה ידועה באופן אובייקטיבי על הסובייקטיביות שלו, ולא באופן סובייקטיבי על מה שmorphים אובייקטיב. אם להשתמש במטפורה של ר' שמחה בונם מפשיסחה, מן הראי יהיו לו לארם שני כסים, באחד יכנס את עולמו האובייקטיבי ובשני את דעתינו הסובייקטיביות. על כל פנים החופש האקדמי הוא ברכה מאין כmo, למרות מגבלותיו, כמו למשל המינונים במדעי האדם, המושפעים לא רק ממיעדים המדעי של המועמדים

ומן הסימפתיה האישית של השופטים כלפים, אלא גם, פעמים רבות, מדרותיהם של המועמדים בחלוקת האידאולוגיות במהלך החקירה.

אמנם כן. האידאולוגיה משפיעה קודם כל על החקירה מה יחקור וילמד ומה לא. כאן נועצה תרומותו החשובה של גרשム שלום שטען שהרצינוליז ששלט בעולם האינטלקטואלי היהודי במאה ה'תס' הביא לכך ששקר הקבלה הונחה ובמידה מסוימת אף הוציא מחוץ לגדר מכיוון שהתקבלת מוקצת מלחמת מיאוס. אין ספק שיש בכך זדק רב, אולם גם המתknים עלולים לחוטאו באותו חטא. כל חוקר העוסק בתחום מסוים דן לנזיהת החומריים אחרים, וגניזה זו משפיעה על דרכו של חוקר הצעדים בעקבותיו. ההגינות המקראית מחייבת להכיר במגבלי התחום שהחוקר עוסק בו, ולהימנע מההגישה הנפוצה לראות הכל על-פי האספקלריה של התהום המוצמצם שלו. ואולם, הרבה מכל זה הוא לדאכוני נחלת העבר. ביום מקבל כל מחקר האדם גוננים פוטט מודרניים, ובמידה לא מועטה גם גוננים פוטסט-ציוניים. בתחום של מדעי היהדות מתקיים תהליך אחר בעל השכלות חשובות מאוד לדעתינו. אך לפני שדבר עלייו חייב אני להתייחס לממד אחר של הסוגיה שבה אני דין עתה, ממד אישי יותר. כוונתי ליחסים שבין מחקר היהדות לאמונתו הדתית של החוקר.

ה

שאלה זו מבייאתאות לשללה חמורה ועקרונית עוד יותר, יჩסו של האיש המאמין למחקר המדעי. שאלת זו היא חלק מבעיה מורכבת וככלית הרבה יותר, והיא שאלת היחסים שבין דת למדעים, שאלת שלה הקדשתי את ספרי 'תורה ומדע' בשנת תשמ"ח¹. עם זאת, ישנו אפיונים מיוחדים לשאלת הנוגעת לאסטרונומיה ולגאולוגיה כמו בימי-הביבנים ובראשית התקופה החדשה, אלא מהותם של הטקסטים. כמו משה משאלות אלו התייחסתי במאמרי 'חקר המקרא במחשבה היהודית הדתית החדשה' משנת תשל"ט ובספריו 'לא בשמיים היא' משנת תשנ"י.²

לא יוכל לעמוד כאן על השאלות והדילמות שבחקר ההגות היהודית. אומר רק שפרקיהם רבים בהגות היהודית הם בעצם דודשיה עם הפילוסופיה של הזמן. לעיתים דודשיה זה מתבטא בוויוכחים קשים ומרמים, לעיתים הוא מתבטא בהסכמה, על-פיידרוב חלקית. ואולם, בהזדמנויות לא מעטות אנו רואים יצירה אוריינטלית ומשמעותה מיוחדת אפילו אצל הוגים שאינם מן השורה הראשונה מבחינת קיטלוגם. חשיבותה של ההגות היהודית החיים מצויה אכן בהמשך הדודשיה זהה, ובפיתוח מדרכות ודעותיות חדשות. ודבר זה אינו מצוי לדעתו במלחמות למדעי היהדות אלא דוקא בממלחמות הכלליות. אם להשתמש במטפורה, אומרים צילום רנטגן יכול להציג חי אדם. ואך-על-פי-כך בני-האדם האחובים علينا יש בהם מכובן יותר ממה שמופיע בצלום. זהה המשמעות של תורה חיים: היא יותר מאשר אובייקט למחקר. המחקר האוניברסיטאי עוסק באילומי רנטגן, ובחוץ אנו עוסקים באהבה בין בני האדם. ואולי כך צריך להיות.

פרק 3 בראשימה הביבליוגרפיה להלן.

פרק 40. 2

3 פריט 5.

1

פני המחבר בתחומיים מסוימים של ההיסטוריה השתנו שוב בשנים האחרונות. שינוי זה נראה לי בחלקיו היסודי, מוטעה, ועל כך כתבתי במאמרי 'מיתוס המיתוסים' משנת תשנ"ח.⁴ כאשר שוחכת ישראל בראשית ימיה הייתה מותה ומושפעות על ידי הרציונליזם, כפי שכבר העיר גרשム שלום, אך נראה לי שעבודות רבות במחקר היהודי מושפעות על ידי הבולטם המתייחס. הדבר הקודם במחקר היהדות קרא את המקרא ואת כתבי חז"ל כمبرאים מרד נגד המיתוס. בחקר ימיינו נהפכה הקשרה על פיה ובולמוס של מיתוס ירד על המחבר. נראה לי שכיוון זה מוטעה, אך לא בכלל שהדרך בה נקראים הטקסטים היא מנוגדת להשפתית הדתית, והיא אכן מנוגדת. הוא מוטעה מפני שאינו מתאים לטקסטים ולרוח מחבריהם. בהזדמנות זאת, כבהדמנויות אחרות פה ושם, הואשמה בכך שעדותי המחברת נובעת מדעתו האורתודוקסית. אני אוסף בזיכרוני האשומות אלה תוך תקווה שהן תילקחנה בחשבון לשאטיב צב, אחרי מאה ועשרים שנה, בפני בית דין של מעלה. אולם, ממש אין אורתודוקסיה לא פונדנטליתיסטית, שתדריך לחיות עם המחבר המדעי, תוך מודעות לכך שמדובר זה והוא תמיד ארעי ועל תנאי.

2

אני ידע מתי זכאי אדם לכתוב אוטוביוגרפיה. אולי אם הייתי כותב אוטוביוגרפיה לא הייתי יכול שלא להזכיר בה במילים ספורות את אלה שהביאני עד היום. מכל מקום, אנצל במה זו להזכרים. קודם כל את הורי, מהגרים מזורח-אירופה שעברו את כל קשי ההסתגלות והקליטה בגולת ארגנטינה הרחוקה. שלי — משליהם הוא. מה לא עשו בשבילי?امي מורת, זוכר אני את אותה כשלמדתי את שיריバイליק בעלה-פה. ואבי מורי, דאג שלא אש��וט על שMRI. זוכר אני את התהיליכים היהודיים שעברו על אבי מורי, ואת השפעתם עלי, והדברים כתובים באוטוביוגרפיה שכותב בערוב ימי. הוא לא חסך מפרוטוטוי המעוטות כדי לשוכר 'מלמדים' שלמדו אותה אמר המשמר למד אותה 'חומר', נדמה לי שהוא היה ר' נחמן או ר' נחום, ועודין אני על בשנים. זכר אני את המלמד שלמד אותה 'חומר'. זכר אני את הצורות שהייתי עשה לד' אלקנה, שלמד אותה, כל וחומר שתרדע לקרוא חומר. זכר אני את הדרישות שהייתי עשה לד' אלקנה, כעבור שנים מספר, גمرا. היה רצון שהקב"ה יסלח על חטאiei ופשעיו בלימוד זה, כי רכבים הם. הדבר היחיד שניחם אותה בימים ההם הייתה אמונה שהיא שמי לא מבין או לא ידע אבini בעולם הבא, אם רק השתדרת קצת בעולם זהה להבין את הדרישות שלמדתי. אין זכר בחיבתה את דורי הנמור-הענק, שהיא ישב ולומד משנה עם תוספות יום טוב ואברכנאל, ומעיין בפירושיו של רשי"ר הירש, ואת דודתי, אחות אבי, שאות תבונתה לא אשכח לעולם. היו אלו דמיות בעלות עצמה כבירה ומהם למותי להעיר את יהדות פרנקפורט שמנה הגיעו.

אכן הגיעו לגולת ארגנטינה שברים מספינת היהדות המזרח-אירופאית ששקעה בים הלהבות. מתלמידיバイליק באודסה ועד לאחד מחסידי צאנז, ממניהם קיבלאי מהדורה עתיקה של ספר שהשפיע עליו רבות, 'ספר העקדיה' של ר' יצחק ערامة. רובות התרשםתי מפליט אחד שהגיע שבת

אחת לבית הכנסת הקטן שלנו לכוש בצדקה מזורה, שעדיין לא נפוצה או בעירנו. הוא היה חסיד רוזין, שבטליתו צייזיות תכלת, והיה חברותה של הרב הakhir שנהרג על קידוש השם כאשר מסר את נפשו כדי להציל בני ערובה יהודים. על גופו הטהור תלו הרוצחים את השلت' 'בשר כשר'. הוא היה מדבר לפני קריית התורה וממנו שמעתי בפעם הראשונה על גדולתו של 'סבינו' זקנו קורה.

כך נודעתني לתורתה של חסידות איזיביצה-ראזין. מורי ורבי שליווה אותי שנים ארוכות היה הרב יעקב פינק, שהביא אותו את תורה גליציה, את עולם היישבות, ואת הסמינר האורתודוקסי לרבענים בברלין. הייתה אז בן שטים-עשרה ורבי נתן לי או ספר על תורת הרמב"ם, הראשון שפגשתי בחוי, ומני אוז הוקסמתி מן הגנות היהודית. את שתי המשכורות הראשונות שהשתכרתי בהיותי בן שבע-עשרה, הקדשתי לקניית ארבעים ספרי פילוסופיה זולים, ואת הקונקורדנץיה לתנ"ך. בגלות שבגדת ששלטה תרבות היידיש. הקדוש ברוך הוא עשה את הדריך, ובגיל שבע-עשרה קיבתי פרס על משה בידיש, המסנה הראשונה שכtabתי על הגות יהודית. פרס זה עוד אותה להמשיך בכיוון זה. אולם למשה הכלול התחליל מוקדם הרבה יותר. בהשפעת מלחמת העולם השנייה, ניסיתי לכתוב את תולדות האנושות, ולאחר מכן, ואני בן עשר בלבד, ניסיתי לעודך ושימה שלמה של פושעי המלחמה הנaziים החיביכם לחתה את הדין. מלחמה זאת חרotta ביזכרוני למרות המракח הגאוגרפי. זכר אני את אבי רוכן על מפה ענקית של אירופה מנסה ללימוד היכן החזיות המוזוחית שבה חי משפחות הרוי, שרבים מהם נרצחו. אני זכר את המהפהכה המײַזְנָאצִית שהתרחשה במדינתנו, את הדאגה בפניהם של ההורים, את החרדיה פן יסגרו את בית-הספר היהודיים, תיאסר עיתונות היידיש וייפגעו חיי הקהילה. הקדוש ברוך הוא מנע מأتנו את טרגדיית השואה אבל חוותו אותה מרחוק. לא פעם התקוטטה עם ילדים שסיפרו בדיחות אנטישמיות על השבוני. הייתה לי לדודי השואה שאבא את בית-הספר היהודי וփחות את בית-הספר הגויי שגם בו למדתי. הסביבה היהודית, ועוד יותר תנועת הנעור, הייתה בעברנו נווה דבר. אך נווה מדבר זה שבתנוועת הנער נהרס בשל 'מלחמת העולם' שהיתה בין המוזוחי והפועל המוזוחי, מלחמה שגליה הגיעו גם לארגנטינה.

הושפעתי רבות מאישיותו הרב-滿ידית והעדינה של מורי ורבי, הרב יעקב פינק, שהקים מכון, למעשה ישיבה תיכונית, שם למדתי. לא אוכל להזכיר את כל מורי כאן. מכלם למדתי הרבה, וכולם חרותים בזכרוני. חכמים אומרים בפרק אבות (ו, ג) 'הלוּמֵד מִחְבָּרוֹ פֶּרֶק אָחֵר אָז הֲלֹכַה אָחֵת אָז פָּסּוֹק אָחֵר אָז אָפְּלִיו אָז אָחֵת, צְדִיק לְנָגָב בָּבוֹ, שְׁבָן מַצִּינוּ בְּרוֹד מַלְךָ יִשְׂרָאֵל, שְׁלָא לְמַד מַאֲחִתּוֹפֵל אֶלָּא שְׁנִי דְּבָרִים בְּלָבָד, קְרָאוּ בָּבוֹ אַלְפָוּ וְמִיקָּעָו, שְׁנָאָמֵר וְאָתָה אָנוֹשׁ בְּעַדְפִּי אַלְפָי וּמִקָּעָי'. ואכן, רבות למדתי מאותם מהగרים שהיחסו בארגנטינה מנוח החל מסוף המאה ה"ט. למדתי מהם פרק, פסק, זכר אני אף אותו דקדון מופלא שישב בගלווננו, משה קונסטנטינובסקי, ממנו למדתי כמה אותיות מיויחדות, כמו ג'מל, צ'די וכ'יו"ב. לאחר יותר התחלנו להגיע המורים השליחים מדינת ישראל מהם הושפעתי רבות, ביחוד מיהודה מורי אל שעוז לי באחת ההכרעות הגורלוויות ביותר שעמדו לפני, החלטה לעזוב את עולם המעשה, את עבודתי כ מהנדס ולפנות אל עולם הרוח, עולם לכארה ללא עתיד, בודאי לא עתיד כלכלי. על האדם לילכת בעקבותיו לבו ולעשות מה שלבו חפץ. אך מה באמת לבו חפץ? מהו הרצון האותנטי שלו? האם הוא מסוגל לחזור לתוכו עצמו כדי לדעת מה השתילו החברה והסבירה בתוכו, ומהו רצונו הקריאה לחפש את הייעוד האותנטי. היהיכן למוצא אותן? ברגע שרצוינו זה ייודע לו, הוא חייב להילחם עליו בכל כוחו, אבל אז מלחמה זאת תהיה קלה, אף אם יצטרך לרעוב.

אחרון אחרון בין הדרימות של שנים עברו, עומדת לפניי יום, דמותו המסתורית והمولאה של פروف' שושני, שעקץ אותו ולא נתן לנו להירדם על האמיתות המקובלות ועל הקונצנזוסים השקרים.

אכן, באותו שנים חייתי בשני עולמות כשהביניים גבולות בודדים: 'צאתך' ו'ואהליך'. מצד אחד הייתה את התרבות הכללית נטולת היהדות, ומצד שני את הישיבה, נוצר לשיבת מיר שהגעת לדרום אמריקה. בישיבה הייתה יוצאת דופן. עוד בהיותי תלמיד העוזי להרצאות על הרצל וביאליק בשיעור היו חוגגים את ימי הסתלקותם בתמורה. הייתה הציוני החידר בישיבה. מייסד הישיבה, היהודי יקר שהקיף את כל אשר לו למן תלמוד תורה, היטף לי או מוסה. אמרתי לו: 'זה לא יחד אני ידבר גם הרב הראשי בארגנטינה'. לו אולי מותר. אתה תלמיד ישיבה! ענה לי. באotta ישיבה למדתי מחברי הרבה מהטוב שבישיבות המוסר. כמו למשל את הזרך, החלקי אولي, לא לרמות את עצמי ואת היכולת לאנגליה עצמאית. רבים מהתלמידים וכורדים לי. רובם בארץ. תלמיד אחר הוא המבוגר שלו, היום ראש ישיבה חשוב בישראל. גם תלמידים אחרים בנו ישיבות. תלמיד אחר הוא היום אחד מחשובי נטורי קרטא, והורוד לו אני מקבל עד היום את עיתון 'הchroma'. זיכרונות מעידין אחר ובבודה הדורי מקשר בינו. נדמה לי שאני מסוגל להרגיש במקצת את מה שמצוה בהם עגנון ב'תmol שלשות', למרות הסתיגיותו הרבות.

בהתכלות לאחר יכול אני לומר שהמציאות בגלות יקרה פיצול אישיות, לפחות משב מעין סכיזופרני. צעירים ובאים בדרך ממנה וניסו להתגבר על פיצול האישיות הזה בויתור על אחת הזהויות. מצד אחד התבולות מוחלטה, מצד שני — הסתגרות בחומרות גטו רוחני או ציונות, דהיינו עלייה לישראל. בעבורנו צעירים דתיים הבעל היהיטה חמורה יותר. התשובה הייתה אינטגרציה, ואת זאת ניסתה לעשות האורתודוקסיה המודרנית והציונות הדתית. חלוץ באינטגרציה זאת היה אצלו מורי ורבו הרב יעקב פינק. ולמרות זאת הבעייה נשאה, והוא אכן כאן גם בחינו במדינת ישראל.

היום סולובייצ'יק לideo את סודה של הדיאלקטיקה הלא-הגליאנית. ישנים קרוועים שאידי אפשר לאחות. המציאות היא משחק הרכבה, פאל שנטנו לנו להרכיב. בפאל מבלים על הקופה את התמונה השלמה. פאל כזה לא ניתן לנו. המדע עוסק בפאל בלבד בלי תמונה, ומנסה להרכיב את התמונה הנעלמת. יתכן שבפילוסופיה איד-אפשר להגיע לתמונה כללית כזאת. ואולי איד אפשר כלל להגיע אליה מפני שהמציאות מורכבת מחלקים חשיכים לכמה וכמה תമונות. ותמיד תימצא מה שר' נחמן כינה 'קושיות'. העולם איןנו הרמוני. ולכן, כפי שרמז רבי נחמן, השיגען הוא שמבטא נוכנה את תומות העולם.

ח

כמו כן שחייב אני להזכיר שורות אחדות למורי באוניברסיטה העברית. אני זכר את השנה הראשונה עם בואי ארצה. הגשתי אז חלום של שנים וכדברה נדרת מפרח לפורה. זכית לשמעו את ישעיו ליבובי על המות, את אברהם פרנקל על הלוח העברי, את מנחם אלון (יבל"א) בסמינר על המשפט העברי, ואת שמואל סמברסקי שחזר בעבורנו על הניסויים ההיסטוריים החשובים ביותר של חולות הפיסיקה. ביחס זכר אני את ביקורי בכיתו של הוגו ברגן, שהיו בשביי חוות מוחדרת.

איןני יכול להזכיר את כל מורי וחברי בחוגים שבהם למדתי. אזכור רק את א"א אורבן ואת שמשון רוזנטל בתלמידו, את נתן רוטנשטיין, יהושע ברה-היל, י"י פוזנסקי, זצבי בראון, בפילוסופיה כללית. במחשבת ישראל עומדים לפני גרשム שלום, אפרים גוטלב, רבקה ש"ץ, יוסף סרמונייטה וביחור מורי ומדריכי שלמה פינס, ויידלו לחים ארוכים רצ'י ורבולובסקי ואלייזר שכיד. לדמיות אלו רוצה אני להוסיף את יוסף בן שלמה, שייעוריו הבלתי נשכחים הזינו את אהבתו לפילוסופיה. הקב"ה ישלח לו רפואה שלמה מן השמים. רבים הם חברי שמהם למדתי רבות. אזכור רק כמה מלהה שלדאבוננו אינם אתנו: אברהם נוריאל, נחום אריאלי, יעקב לויינגר, וחבר שנקט בערמי ימי בהגנת המולדת, יעקב מאיר.

כבר פסק הרמב"ם (*הלכות תלמוד תורה*, ה, יב-יג): 'כש שהتلמידים חייבין בכבוד הרב כך הרוב צריך לכבד את תלמידיו ... התלמידים מוסיפין חכמת הרב ומרחיבין לבו. אמרו חכמים הרבה חכמה למדתי מרבותי יותר מחברי ומتلמידי יותר מכולם וכשה שען קטן מדליק את הגודל כך תלמיד קטן מחדך הרב עד שיוציאו ממנו בשאלותיו חכמה מפוארה'.

אוסיף לשמרי תודעה אלה הערכה אחרונה. אנו מנסים להרבות חוכמה. ואולם, רבינו נחמן מספר לנו על החכם והחתם. החכם כל כך חכם, עד שבעקבות הביקורת העצמית שלו הוא מאבד את משמעות החיים. זהה אחת הבעיות התרבותיות הקשות ביותר. בשנות הוראה רבות למדתי שיש בעיה עם תלמידים טעוני טיפוח אבל יש בעיה גם עם מוגזמי טיפוח. אינטלקטואלים רבים המצוים במצתים תרבותיים ורבים, רוצים לשחות כל פרה קדושה, להרים כל מיתוס, ולמצוא בכל דבר את הכיוון. הם אייבדו את התמימות, וחבל.

ארץ ישראל נתנה לי רבות, בייחוד יירושלים על חכמיה ורוחותיה. אני זכר שפעם ברחוב המלך ג'ורג' רציתי לעבור באדם, ופתאום היהודי תימני שעמד לידיו אמר לי: 'זיאמר אַדום אל תעבור بي'. לא אשכח אף פעם כיצד יומם אחד מצאתה את השומר במחוץ הביצים של תנבה, יושב וلومד את אדריך במרומי' של הרמ"ל. הדבר דומה לשומר במועדון הלומד מכינקה קוונטיט. אמרתי לו אז: אתה יודעת כמה פעמים התחלה לקרו את הספר הזה ולא הבנתה? באוטו הזמן היתי כבר מרצה באוניברסיטה. היהודי הפשט, שלא היה פשוט כלל, ענה לי: לא נורא, תנסה עוד פעם ועוד פעם ואולי תצליח. אלו הם היהודים הפושים שמצאתי ברחוב. מי ייתן והיית קיימת תחתן ורדי שתזמן כל איש ואישה בארץ שיספרו בשידור את סיפורם. העולמות המתגלגים כאן בתוך כל אדם הן מעברות אקיסטנציאליות מיוחדות במינן.

אולם, המונות הגדולות ביותר שארץ ישראל העניקה לי הם אשתי וילדתי. את מה שלמדתי מASHTEI, מחייבת, מביקורתה ומיושרה אי אפשר לשער. כשהכרתית אותה ידעת על המסעות אל הגלקסיות של החלל החיצון. היא פתחה בפניי חלונות לעולמו הפנימי של האדם. היא נתנה טעם לחיי. היא נתנה לי את ילדי שיחד אתה הם מורי היום, פשוטו כמשמעותו.

ט

בಹגות, במחקר ההגות ובועלם האקדמית, חייבות להתקיים מלחמה דרווניניסטית, וזה מלחמה על מטרך נdry — האמת. אלא מלחמה זאת קשה מן המלחמה המתקיימת בטבע. במלחמה זו נלחמים מטרך נdry — האמת. אלא גם נגד הדורות הקודמים, המורים הגדולים, לעתים הענקיים. לא רק נגד קולגות בני הדור, אלא גם נגד הדורות הקודמים, המורים הגדולים, לעתים הענקיים. ניתן לומר בצייניות שלחה מלחמות אלה מקבלות לעיתים את השראתן מן התודעה שאם ראשונים במלאים הרי אנו מיותרים. אולם כל בית מדרש זוקק לחידוש ולכון למורות הכל, אף מתוך

המלחמה הבינ-זרותית עשויה להתגלות האמת. האם יש אתיקה במלחמות אלו? לדעתו, האתיקה מתגללה בהגינות, שאדם מגלה אם הוא לא מתקש על דעתיו כשבורר לו שכן מוטעות, ולא ינסה לקדם אונן בעוזת הכוח שהמעמד האישי בעולם האקדמי עשוי להעניק. זו הילשמה, כפירושו של ר' ישראל סלנטר.

על התורה אמרו חז"ל 'זה ספר מלוחמות השם', והוא אכן נרטיב של מלוחמות. זהה החוויה שחז"ל ניסו להעביר לנו. מתוך כך צוינו 'חגור חרבך על ירך גיבור' והוסיפו 'את והב בסופה'; על המלחמה להתקיים מתוך אהבה. גם זאת מצאת, יחס אישי הוגן המלווה מאבק על אידאות.

אני יודע אם חוקר יוכל לבקר ברכות התורה על מחקרו. אני יודע אם כישובי קרות איננו עוסקים בדברים בטלים. על כל פנים, מן הראו שיתפלל 'יה רצון מלפנייך ה' א-להי שלא יארע דבר תקלה על-ידי ולא אכשל בדבר מחקר ובדבר הגות וחילתה ישמחו כי חבריו, ולא אמר על אמת שקר ולא על שקר אמת, ולא כשלו חבריו וחילתה אשמה בהם. מודה אני לפניך ה' א-להי שאפשרת לי להකריש את חיי להגות היהודית, ולא שמת חלקי מעושי ממון בקרנות. סלח נא על חטאנו ולא יתביישו כי בני ביתך ותלמידיך, חנני וכוכני לשבת בישיבה של מעלה עם אותם הוגים שהתאמצתי להבינים, ואף עם אלה שלא זכתי למדם.